

Řády a vyznamenání
Františka Ferdinanda d'Este
ve sbírkách Národního muzea

Michal Lutovský – Jakub Anderle

NÁRODNÍ
MUZEUM : 205 let

**NÁRODNÍ
MUZEUM : 205 let**

Gray
Hunter
1899.

Michal Lutovský – Jakub Anderle

Řády a vyznamenání
Františka Ferdinanda d'Este
ve sbírkách Národního muzea

Orden und Ehrenzeichen
Franz Ferdinands von Österreich-Este
in den Sammlungen des Nationalmuseums in Prag

Praha 2023

*Věnováno památce Jeho císařské a královské Výsosti
arcivévody Františka Ferdinanda Rakouského-Este
a jeho choti Žofie vévodkyně z Hohenbergu*

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/11.II.b, 00023272).

Recenzenti:

RNDr. Jiří Chramosta

RNDr. Ivan Kolář

© Michal Lutovský, 2023

© Jakub Anderle, 2023

Photos © Alžběta Kumstátová, Jana Butzke, Andrea Rývová, Abalon, s. r. o.,
Jakub Anderle, Michal Lutovský

© Národní muzeum, 2023

ISBN 978-80-7036-781-0 (print)

ISBN 978-80-7036-782-7 (pdf)

Obsah

Úvodem	9
Několik slov o faleristice	13
Dva soubory vyznamenání: dvě svědectví (nejen) o habsbursko-lotrinské dynastii	23
Nástin života arcivévody Františka Ferdinanda d'Este	33
Přehled řádů a vyznamenání Františka Ferdinanda d'Este	47
Život s řády	53
První a nejvyšší	55
Jeden z arcivévodů	59
Cesta do Ruska	67
Cesta kolem světa	72
Poprvé následníkem trůnu	82
První vojenská ocenění	85
Spojenci na Balkáně	87
Rytíř řádů Spojeného království	90
„Jsem tělem i duší důstojník“	95
Věrný syn církve	97
Další sady velkokřížů	102
Rok císařského jubilea	107
Poslední léta	115
Císař a král František II.	120
Rodinná památka: řády po otci	125
Estenské dědictví	135
Katalog	147
Obsah katalogu	147
Komentář ke katalogu	149
Literatura	267
Zusammenfassung	275
Výběrový rejstřík řádů a vyznamenání	285

Poděkování

Za fotografickou dokumentaci řádů a vyznamenání v textu i v katalogové části náleží dík Alžbětě Kumstátové a Janě Butzke, za cenné připomínky a náměty pak oběma recenzentům, Jiřímu Chramostovi a Ivanu Koláčnému. Jazykových korektur se ujala Jana Kárová. Kniha by nevznikla bez všestranné podpory vedoucí numismatického oddělení Národního muzea Lenky Vacinové.

Úvodem

Ačkoli historické sbírky Národního muzea obsahují rozsáhlé soubory řádů a vyznamenání, jen zřídka se je dosud dařilo zveřejňovat formou katalogů či jiných obsáhlejších publikací. Předkládanou knihu lze tak považovat za první výraznější splátku tohoto dluhu a snad i za jistý příslib do budoucna.

Nositelná ocenění představují artefakty často mimořádných hodnot – připomeňme jen, že numismatické oddělení Národního muzea spravuje od roku 1997 faleristickou sbírku Václava Měříčky, i v evropském měřítku jednu z nejrozsáhlejších soukromých sbírek nositelných ocenění. Vedle konvolutů vzniklých sběratelskou či postupnou akviziční činností se ve sbírkách paměťových institucí nalézají i kolekce řádů z pozůstalostí významných osobností – hlav států, členů panovnických dynastií i vojevůdců. Právě ztotožnění mnohdy výjimečných předmětů s konkrétními osobnostmi a výjimečnými lidskými osudy dodává těmto specifickým artefaktům na historickém významu. A tak stejně jako vídeňská muzea schraňují kolekce řádů císaře Františka Josefa I. či polního maršála Václava hraběte Radeckého z Radče, Vojenský historický ústav v Praze řády Alfréda knížete Windischgrätze či Tomáše G. Masaryka, nezůstávají pozadu ani sbírky Národního muzea.¹ Z rozsáhlejších souborů spjatých s historickými osobnostmi lze příkladem zmínit řády a vyznamenání z pozůstalosti arcivévodů a mexického císaře Maximiliána I. Habsburského.² S předními představiteli habsbursko-lotrinské dynastie, arcivévodou Františkem Ferdinandem d'Este a jeho adoptivními i přímými předky, jsou spjaty i dva pozoruhodné soubory nositelných dekorací, jimž je věnována tato publikace.

Jsmo si samozřejmě vědomi jisté kontroverze – zabýváme se předměty z osobního vlastnictví následníka habsburského trůnu Františka Ferdinanda, jejichž cesta do muzejních sbírek byla komplikovaná, její počátek pak plný nespravedlnosti. Československý stát po konci první světové války zabavil a neprávem zkonfiskoval osiřelým dětem celé jejich dědictví po zavražděném arcivévodovi a jeho manželce; osud předmětů uložených původně na zámku Konopišti pak v sobě odráží zásadní peripetie našich dějin 20. století. Protihabsburské nálady první i druhé republiky vystřídalo nacistické rabování po roce 1939 i socialistické rozkrádání v padesátých letech, vrcholící až neuvěřitelným příběhem o pokusu rozdat tisíce šperků, klenotů, řádů a medailí ve Státní zkušebně kovů v roce 1963. Většinu předmětů se naštěstí podařilo zachránit – část se vrátila na Konopiště, část přešla do sbírek historických oddělení Národního muzea; některé artefakty představené v této knize patří mezi ně.

Při snaze dopátrat se všech dochovaných řádů Františka Ferdinanda se ukázalo, že sbírky Národního muzea hrají v tomto ohledu zcela zásadní roli. Vojenský historický ústav sice spravuje pozoruhodnou sbírku arcivévodových uniforem a část jeho osobních zbraní, nedisponuje však žádnými jeho vyznamenáními.³ V expozici

¹ Inventární čísla uváděná v této publikaci náleží historickým sbírkám Národního muzea.

² SVOBODA 1966; TÝŽ 1971; přehledně též SRŠEŇ – STEHLÍKOVÁ 1999, 32–48.

³ BIEDERMAN 2014; ŠACH 2014; ŠPITÁLNÍK 2014.

Národního památkového ústavu na Konopišti a v tamějších zámeckých depozi-
tářích se pak dochovaly necelé dvě desítky nositelných dekorací, část z nich ale
s jistotou arcivévodovi nepatřila, část nejspíš může představovat tzv. druhé či ná-
hradní exempláře. V současném sídle potomků Františka Ferdinanda, na zámku
Artstetten v Dolních Rakousích, je sice vystaveno několik vysokých řádů, jde
ovšem o dekorace dámské; z nich snad velkokříže Řádu Alžběty a Řádu Božího
hrobu mohly náležet arcivévodově manželce Žofii vévodkyni z Hohenbergu.

Arcivévoda František Ferdinand
a plukovník Carl Bardolff
na manévrech v Bosně v červnu 1914.

H. Prager

Velkokříž Královského uherského řádu sv. Štěpána udělený Františku Ferdinandovi v roce 1893.

Několik slov o faleristice

Velkokříže na velkostuhách, řádové hvězdy a kolany, statuta a udělovací diplomy či dekrety... přestože jde o pojmy dnes už málo frekventované, je oceňování mužů a žen řády a vyznamenáními součástí nejrůznějších oficiálních i neoficiálních, státních i společenských aktů snad ve všech zemích světa. U nás možná tato forma ocenění působí poněkud anachronicky a nošení vyznamenání na veřejnosti se víceméně omezuje jen na příslušníky ozbrojených složek. Do jisté míry to sice odpovídá původnímu smyslu vyznamenání určenému hrdinům a vojákům, na druhou stranu je ambivalentní vztah veřejnosti alespoň v českých zemích jistě způsoben i politickými turbulencemi 20. století – počínaje zákony nově vzniklé republiky zakazujícími od roku 1919 zdobit hrud vyznamenáními habsburské monarchie po jistě nevelkou ochotu honosit se nositelnými oceněními obou totalitních režimů. Zůstaneme-li ale v našich úvahách v časech, kde leží těžiště této knihy, tedy v 19. a na počátku 20. století, je třeba připomenout, že hrdými nositeli vysokých císařských řádů byla většina vynikajících českých umělců, vědců i předních průmyslníků a politiků. Byl by to samozřejmě dlouhý výčet, ale připomeňme alespoň Františka Palackého, Antonína Dvořáka, Josefa Hlávku či Emila Holuba dekorované Řádem železné koruny¹ nebo Josefa Jungmanna, jehož práci na slovníku česko-německém ocenil císař Ferdinand I. Rakouským císařským řádem Leopoldovým.

Nositelnými dekoracemi udělovanými za zásluhy nejrůznějšího druhu, jejich vznikem, historií i způsoby a okolnostmi udělování se zabývá faleristika.² Zatímco numismatika se z pomocné vědy historické postupně vyvinula ve svébytný vědecký obor, zůstává dosud faleristika tak trochu v jejím stínu. Z pomocných věd historických je nejmladší, vyvinula se z heraldiky, z níž přejala i část terminologie. Řadu jiných pojmů a postupů jí pak poskytlo bádání numismatické.

Jedním z podstatných faktorů, který nauku o řádech přibližuje historickým vědám, je zasazení dekorací do dějinných souvislostí. Z hlediska běhu velkých dějin můžeme kupříkladu sledovat a vyhodnocovat genezi řádů a vyznamenání, způsoby a okolnosti jejich udělování, význam v soudobé společnosti z pozice oceňovaných i vyznamenávajících a mnohé další obecné i konkrétnější jevy.³ Neza-

¹ BENDA 2005.

² Vedle základních prací Václava Měříčky (MĚŘIČKA 1966a; TÝŽ 1974a; TÝŽ 1976) obecněji k tématu v české literatuře zejména v dílech Františka Lobkowicze (LOBKOWICZ 1999, 9–39) a Ivana Koláčného (KOLÁČNÝ 2006, 13–16). Také další odkazy na literaturu preferují lépe dostupnou, byť nepříliš početnou domácí produkci. V případě obecnějších úvah o faleristice a vývoji faleristického bádání je nutno zmínit i obsáhlý, poměrně kritický, ale v mnohém inspirativní pohled Igora Grause (GRAUS 2017, 17–47).

³ V těchto souvislostech lze upozornit na práce posouvající faleristiku výrazně k historickým vědám. Vedle díla Jana Županiče (ŽUPANIČ 2006), který pojednal řády ve spojitosti s nobilitacemi rakouského císařství, jde především o již zmíněnou monumentální práci

Obr. 1. Čestné vyznamenání za umění a vědy, které od císaře Františka Josefa I. obdržel sochař Josef Václav Myslbek. Inv. č. H2-14002. Foto J. Butzke.

nedbatelná je role nositelných dekorací i pro mikrohistorii, pro kterou jsou vhodným studijním materiálem například druhotné zásahy v podobě osobních dedikací či jmen nositelů vyrytých do korpusů vyznamenání, ale i další stopy, které se do dekorací zapsaly v průběhu času. A tak zatímco pro numismatiku je kýženým stavem sbírkového předmětu netknutá mince, pokud možno v ražebním lesku, oceňuje odborná faleristika spíše exemplář doplněný o osobní rovinu. Téměř každé udělené vyznamenání navíc v sobě nese příběh: hrdinský skutek, občanskou zásluhu, diplomatické jednání, ale někdy i méně vznešené, ba i zavrženíhodné skutky. Vyznamenání konkrétní osobnosti s vyrytým věnováním a třeba i zřetelnými stopami po častém nošení může tak být z historického hlediska cennější nežli dokonale zachovaný, ale neudělený exemplář. Ani předkládaná publikace nepředstavuje pouze krásně zachovalé dekorace bez kazu, v tomto případě jde ale bohužel o zásahy nesouvisející s životem jejich nositele. Osudy řádů z vlastnictví arcivévod Františka Ferdinanda byly po jejich zabavení československým státem spletité, což se odrazilo i na stavu předmětů, z nichž někdy zůstala jen torza.

V centru zájmu faleristiky stojí nejen samotná vyznamenání, důležité jsou pochopitelně také nejrůznější dokumenty k dekoracím se vztahující: dekrety, listiny a diplomy provázející udělení řádů a vyznamenání, dále řádová statuta a další předpisy,⁴ samozřejmě i obrazy či fotografie nositelů vyznamenání. To vše pomáhá přetvářet anonymní předměty ve skutečnou součást historie.

I. Grause (GRAUS 2017) zabývající se nejen genezí řádů a jejich vývojem a transformací od duchovně rytířských řádů po záslužná vyznamenání, ale i řadou dalších obecných i konkrétních témat. K nesporně zajímavým počínům patří v tomto ohledu i – dosud nepublikovaná – diplomová práce Otmara Beneše (BENEŠ 2019).

⁴ K písemným pramenům faleristiky stručně GROWKA 2011.

Obr. 2. Předním výrobcem rakouských řádů byla vídeňská firma Rothe & Neffe založená Christianem Friedrichem Rothem. Firemní vizitka a detail jehly z hvězdy Řádu sv. Štěpána, kde vedle označení výrobce (C. F. Rothe Wien) najdeme i dvě značky vídeňské mincovny (A). Foto M. Lutovský a A. Kumstátová.

Řády a vyznamenání lze konečně posuzovat i jako pozoruhodná umělecká díla odrážející dobový vkus. Jejich podobu navrhovali přední medailéři, zvláště honosné smaltované dekorace z drahých kovů byly zhotovovány ve významných klenotnických dílnách Vídně, Paříže, Londýna, Petrohradu a dalších evropských metropolí.

Faleristika se v našem prostředí dlouho neetablovala, a to ani jako sběratelský obor. Lze jen připomenout, že impozantní Chaurova sbírka, která tvoří základ numismatických sbírek Národního muzea, obsahuje jen několik exemplářů nositelných dekorací.⁵ V době Rakouska-Uherska nepatřilo shromažďování řádů k výrazným sběratelským oborům, valná většina rakouských dekorací byla stále udělována, a představovala tak spíše předmět spjatý s osobním životem a zásluhami, případně uchovávaný jako rodinná památka. A platilo to i o pamětních a záslužných vyznamenáních, která se vztahovala ke konkrétním událostem minulosti a jejichž udělování již bylo ukončeno. Ani meziválečné období řádům a vyznamenáním příliš nepřálo, nejen po sběratelské stránce.⁶ Už v samotných počátcích Československé republiky, 10. prosince 1918, byl přijat zákon č. 61/1918 Sbírky zákonů a nařízení, který zrušil nejen šlechtické tituly a privilegia, ale i všechny řády a vyznamenání, a to jak jejich udělování, tak i nošení. Šlo o plebejský projev nedomyšleného odporu k dekorování, který by při důsledném uplatnění novému státu vlastně odebral možnost udělovat nositelná ocenění. Zákon tak sice musel hned následujícího roku projít novelizací – původní zákaz vyznamenání se totiž vztahoval i na dekorace udělené spojenci příslušníkům československých legií⁷ –, jistou pachuč přesto zanechal. Vojenská vyznamenání získaná za statečné činy na bojištích Velké války mohli totiž nadále nosit pouze legionáři, nikoli však vojáci císařské armády. V tomto ohledu je třeba připomenout, že zvláště vyznamenání za statečnost v boji či za zranění bývají obvykle i vítěznými protivníky uznávána a tolerována. Zákaz nošení dekorací z války se ostatně stal i jedním

⁵ LUTOVSKÝ – ANDERLE 2020.

⁶ Podrobně BENEŠ 2019, 32–45.

⁷ SEDLÁK – JEDLIČKA 2014.

Obr. 3. Václav Měříčka uprostřed své sbírky, šedesátá léta 20. století. Numismatické oddělení NM – archiv V. Měříčky.

z neuralgických bodů ve vztahu československého státu k příslušníkům německé menšiny.

Přesto už v období první republiky vznikaly základy faleristických sbírek, jejichž skladba byla ovlivněna především rodinnými šlechtickými památkami. Domácí zájem o shromažďování a zkoumání nositelných dekorací se pak odrazil i v samotném – dnes mezinárodně – uznávaném názvu tohoto sběratelského oboru. Pojem faleristika, odvozený z řeckého označení kovových plaket – falér užívaných v římské armádě, vymysleli nedlouho před druhou světovou válkou dva významní čeští sběratelé, Karel VI. kníže Schwarzenberg (1911–1986) a štábní kapitán Oldřich Pilz (1900–1945).⁸ Na jejich práci pak v poválečném období navázal další český sběratel, Václav August Měříčka (1916–2001), který se zasloužil o vědecké zhodnocení nositelných dekorací. Svoji systematickou sbírkovou, publikační, přednáškovou a organizační činností etabloval českou faleristiku jako pomocnou vědu historickou a pozvedl ji na evropskou úroveň. Podařilo se mu shromáždit jednu z nejvýznamnějších soukromých sbírek dekorací, čítající přes tři tisíce řádů a vyznamenání z více než šedesáti zemí světa. Spolu s rozsáhlou odbornou knihovnou a archivem ji věnoval v roce 1997 Národnímu muzeu, a stal se tak jedním z největších mecenášů v celé jeho více než dvoustleté historii.⁹

Řád – vyznamenání – dekorace: tři nejčastěji používané pojmy v následujícím textu, se zčásti významově překrývají. Řád je nejvyšší formou vyznamenání, samotným pojmem vyznamenání označujeme spíše nižší formu ocenění, někdy je ale používán i jako širší či obecnější termín. Vhodnější je ale v tomto případě pojem dekorace, který bez rozlišení významu a důležitosti zahrnuje jak řády, tak

⁸ K oběma osobnostem v souvislosti s faleristikou MĚŘIČKA 1970 a ČEJKA 1998.

⁹ Např. ČEJKA 1996; KOLÁČNÝ – SVADBÍK 2021.

vyznamenání, ale i další nositelná ocenění.¹⁰

Nejvyšší úroveň nositelného ocenění představují řády (rytířské, záslužné, vojenské, dámské...), které se někdy dělí do několika tříd. Výjimku tvoří tzv. staré či velké řády, které často přímo navazují na tradice středověkých duchovních-rytířských společenství.¹¹ Ty byly či jsou udělovány pouze v jediné třídě – k neznámějším patří dodnes udělovaný habsburský Řád zlatého rouna a britský Nejvznešenější řád podvazku. V jediné třídě jsou udělovány i další nejvyšší řády některých států – dánský Řád slona, japonský Nejvyšší řád chryzantémy, ze zaniklých pak kupříkladu carský Řád svatého apoštola Ondřeje Prvozvaného. Se všemi uvedenými dekoracemi se ostatně v dalších kapitolách setkáme, všemi pěti byl arcivévoda František Ferdinand v průběhu svého života dekorován. Na třídy, častěji ale na stupně se pak dělí záslužná vyznamenání, v jediném stupni byly vydávány různé pamětní medaile či odznaky; pochopitelně i tady se najdou výjimky nejen v terminologii, ale i ohledně odstupňování a zásluhovosti.

Statuta řádů a vyznamenání určovala nejen důvody a pravidla vlastního ocenění, ale i jeho podobu a způsob nošení.¹² Umístění vyznamenání na oděvu, především na uniformě, v případě civilního nositele na fraku, mělo svá přísná a závazná pravidla. Shrnout si je lze na tematicky nejbližším příkladu Rakouska-Uherska, nošení vyznamenání v jiných státech se ostatně nijak zásadně nelišilo, významnější rozdíly lze zaznamenat maximálně ve stranovém uspořádání. Odznaky velkokřížů, tedy nejvyšších tříd císařských řádů, se nosily na velkostuhách (též kordonech), tj. většinou na dlaň širokých šerpách vedených přes pravé rameno k levému boku; vlastní řádový klenot, umístěný na boku v místě překřížení stuhy, tak vlastně symbolizoval poboční zbraň – meč nebo šavli. Velkokříže obvykle doprovázely hvězdy, připínané na levé straně hrudi, zhruba uprostřed, tedy pod náprsními dekoracemi. U řádů udělovaných zhruba do napoleonských válek šlo o vyšívání hvězd z dracounu a flitrů, podlepené kůží nebo jen papírem; z pochopitelných důvodů byly záhy vystřídány hvězdami kovovými. Ve stejných místech, případně níže (a v některých případech i na pravé straně hrudi), mohla být umístěna i nepočtená vyznamenání připínaná na oděv pomocí jehly, ve formě odznaku. Řády určené k nošení na krku, tedy náhrdelní dekorace (vyjma Řádu zlatého rouna šlo většinou o nižší, druhé řádové třídy), se pomocí užší stuhy zavěšovaly co nejbližší límci oděvu. Náprsní vyznamenání na průvlečných a – nejspíše od čtyřicátých let 19. století – pro Rakousko typických

Obr. 4. Galauniforma císaře Františka Josefa I. jako polního maršála vystavená ve Vojenském historickém muzeu ve Vídni s předpisově umístěnými dekoracemi: náhrdelní dekorace Řádu zlatého rouna, velkokříž Vojenského řádu Marie Terezie zavěšený na velkostuže přes rameno k levému boku, hvězdy čtyř císařských řádů na levé straně hrudi a nad nimi řada vyznamenání a medailí na náprsních trojúhelníkových stuhách. Foto M. Lutovský.

¹⁰ K poněkud odlišnému pojetí terminologie cf. GRAUS 2017, 38–40.

¹¹ STEEB 1996; GRAUS 2017.

¹² K vývoji fyzické podoby řádů, jejich členění a způsobům nošení GRAUS 2017, 435–460.

Obr. 5. Ukázka ze vzorníku stuh k rakousko-uherským vyznamenáním. Podle ORTNER – LUDWIGSTORFF 2017.

trojúhelníkových stuhách byla nošena na levé straně hrudi, a to tak, že horní okraj stuhy se nalézal na úrovni prvního knoflíku uniformy.

Stuhy jednotlivých dekorací se lišily nejen velikostí a způsobem zavěšení na oděv, ale především barvami, které neplnily pouze estetickou roli, stejně důležitá byla jejich symbolika – ať již světská či duchovní. Oblíbená světlemodrá barva, zpočátku uplatněná na Podvazkovém řádu,¹³ dále například na dánském Řádu slona, švédském Řádu serafínů, brazilském Řádu Jižního kříže či ruském Řádu sv. Ondřeje Prvozvaného, symbolizovala barvu oblohy i královského majestátu, rudá barva, známá z řady dekorací v čele s Řádem zlatého rouna, byla především barvou krve, v purpurovém odstínu pak barvou králů. Stuhy byly nejen jednobarevné, ale i vícebarevné s různě uspořádanými a různě širokými pruhy. V Rakousku se nejčastěji užívala kombinace černé a žluté (zlaté), tedy habsburských barev, a červené a bílé, tedy původních rakouských arcivévodských barev, vycházejících z heraldiky – bílého („babenberského“) břevna v červeném poli. „Námořnické“ modrobílé stuhy nesly pamětní medaile pro posádky lodí.¹⁴

Specifickým odznakem nejvyššího stupně řádů jsou kolany, ozdobné řádové řetězy zhotovené nejčastěji ze zlata, kdy jednotlivé články řetězu tvoří obvykle symboly řádu a/nebo iniciály zakladatele. Na nich pak byl zavěšený vlastní klenot. Kolany většinou nezdobily uniformy, ale obvykle speciální řádové oděvy, jejich nošení se také omezovalo jen na výjimečné chvíle, řádové svátky a slavnosti, známe je pochopitelně i z oficiálních portrétů. Řádové řetězy se vracely po smrti nositele do řádových kapitul či kanceláří, a mohly tak být opakovaně udělovány. Typickým příkladem jsou očíslované kolany Řádu zlatého rouna, kde kupříkladu tzv. „kolana korunního prince“, nesoucí číslo 1 a zhotovená v polovině 18. století pro prince a pozdějšího císaře Josefa II., byla v dětství či mládí postupně udělena pozdějším císařům Františkovi (II.) I. a Ferdinandovi I., poté korunnímu princí Rudolfovi, dále synovi posledního císaře Karla I. Ottovi a dnes je jejím nositelem

¹³ Světlemodrou barvu u Podvazkového řádu vystřídala za hannoverské dynastie v 18. století barva tmavomodrá, s níž je řád spojen dodnes (MĚŘIČKA 1988a, 4).

¹⁴ K řádovým stuhám obecně MĚŘIČKA 1988a, k rakousko-uherským ORTNER – LUDWIGSTORFF 2017, Band 1, 28–33.

prvorozený mužský potomek nástupnické linie habsbursko-lotrinského rodu arcivévoda Ferdinand Zvonimir.¹⁵

Příslušné dvorní předpisy popisovaly průběh udělovacího ceremoniálu, ale rovněž závazně stanovovaly i pořadí v umístění jednotlivých náprsních dekorací – zvláště potřebné to bylo ve státě s natolik rozvinutou tradicí dekorování i poměrně složitým systémem nositelných ocenění, jakým bylo Rakousko-Uhersko. Poslední předpis vídeňského dvora, vydaný v roce 1917, obsahoval výčet všech 75 nositelných dekorací s přesně určeným pořadím, v jakém se mohou objevit na uniformě.¹⁶ Vzhledem k tomu, že Řád zlatého rouna se nosil u krku a rytířský kříž nejvyššího rakouského vojenského vyznamenání, Vojenského řádu Marie Terezie, podle tehdy nově zavedených předpisů v knoflíkové dírcce, počíná výčet až třetím nejvýznamnějším oceněním – Řádem svatého Štěpána.

Až do první světové války se všechna vyznamenání nosila na uniformách *in natura*, což pochopitelně vedlo k jejich poškozování i ztrátám. Zvláště u cennějších dekorací si vyznamenání nechávali často zhotovit i tzv. nositelné kopie či „druhé kusy“,¹⁷ někdy v levnějším provedení, ze zlaceného stříbra či zlaceného bronzu, které nahradily originál uložený mezi rodinnými klenoty a připínaný na oděv jen při výjimečných příležitostech. Válečné události urychlily nahrazení celé dekorace malou obdélnou symbolickou stužkou – ty ostatně známe z vojenských stejnokrojů do dnešních dnů.¹⁸ Arcivévoda František Ferdinand se této změny již nedožil, uniformu mu zdobila většinou kompletní sada jeho domácích, rakouských vyznamenání. A lze předpokládat, že od většiny vyznamenání měl i více exemplářů, především z praktických důvodů. Přestože v soukromém životě upřednostňoval civilní oděv, při oficiálních příležitostech – jako následník trůnu, admirál, generál jízdy a v posledním roce svého života i generální inspektor veškeré branné moci –

Obr. 6. Kolana Rakouského císařského řádu železné koruny. Inv. č. H2-60779. Foto J. Butzke.

¹⁵ ORTNER – LUDWIGSTORFF 2017, Band 1, 86–87.

¹⁶ ORTNER – LUDWIGSTORFF 2017, Band 1, 27.

¹⁷ K nim např. TUSEK – KILIAN 2012.

¹⁸ JEDLIČKA – SEDLÁK 2007.

Obr. 7. Způsob zavěšení rakouských náprsních dekorací na uniformu. Podle ORTNER – LUDWIGSTORFF 2017.

Obr. 8. Vyznamenání na polních uniformách v průběhu Velké války nahradil symbolický zástupce – malá obdélná stužka. Meče na stuhách za ocenění získaná v boji byly zavedeny až rozhodnutím císaře Karla I. na sklonku roku 1916. Foto M. Lutovský.

jistě často střídal uniformy. Při poněkud komplikovaném způsobu, jakým se náprsní dekorace na uniformu upevňovaly, by obměňování poškozených stuh muselo být velmi časté. Je tedy pravděpodobné, že na nejčastěji oblékaných stejnokrojích mohly už být náprsní dekorace umístěny nastálo. Snad sem patří i některá z běžnějších vyznamenání dodnes uložených v zámeckých sbírkách na Konopišti¹⁹ – především několik exemplářů Vojenské záslužné medaile v bronzu. Jinak tomu asi bylo u náhrdelní dekorace Řádu zlatého rouna, která nebyla přímou součástí uniformy a připínala se individuálně (i když i tady je doložena existence více arcivévodových exemplářů), a hvězdy Královského uherského řádu svatého Štěpána, nošené jen při slavnostních příležitostech. Na polní či běžně oblékané uniformě nenosil František Ferdinand ani velkokříž posledně uvedeného řádu. Šerpy na uniformách přece jen překážely, v podmínkách běžného vojenského života se špinily a ničily a v boji by měla u boku viset spíše skutečná zbraň nežli velkokříž. Pro běžnější nošení proto byly v roce 1908 zavedeny tzv. malé dekorace – nejvyšší třídu vzhledově nahradila třída nejnižší, obvykle tedy rytířský či malý kříž na trojúhelníkové stuze připnutý mezi náprsními dekoracemi, stuha ale nesla miniaturu v podobě malé hvězdy.²⁰ Ta dokládala, že dotyčný je nositelem třídy nejvyšší. Malé dekorace nelze ale zaměňovat s miniaturami, zmenšenými vyznamenáními určenými především pro civilní oděv. Nosily se na klopách saka, někdy na zlatých destičkách, později na ozdobných řetících, případně na jehlicích či malých stužkách.²¹

Obr. 9. Knoflíková miniatura Řádu zlatého rouna. Foto M. Lutovský.

Obr. 10. Řetízek k rytířskému kříži Řádu Františka Josefa s miniaturami Řádu Leopolda, Řádu Františka Josefa a Jubilejní pamětní medaile. Inv. č. H2-5211. Foto J. Butzke.

¹⁹ Za vstřícnost a umožnění studia dekorací uložených na Konopišti náleží dík Daně Janové, správce tamějšího depozitáře.

²⁰ TUSEK – KILIAN 2011.

²¹ GATTINGER – STOLZER 2004.

H. Prager

Velkokříž španělského Řádu Karla III. udělený Františku Ferdinandovi v roce 1905.

Dva soubory vyznamenání: dvě svědectví (nejen) o habsbursko-lotrinské dynastii

Řády a vyznamenání, které jsou předmětem této publikace, spojuje jedno jméno: František Ferdinand d'Este (přesněji a v jeho rodném jazyce Franz Ferdinand von Österreich-Este), rakouský arcivévoda a od roku 1896 i oficiální následník rakousko-uherského trůnu. Právě z jeho pozůstalosti, zabavené¹ na zámku Konopišti po roce 1918 československými úřady, pocházejí desítky pozoruhodných dekorací, od šedesátých let 20. století uložených ve sbírkách Národního muzea. Jde o dva soubory, které se do muzejních depozitářů dostaly odlišnými cestami, jeden z nich dokonce za poněkud dramatických okolností, každý z nich pak „vypráví“ odlišný příběh. V případě prvního souboru, menšího, ale pro jeho nositele bezesporu významnějšího, jsme zvolili název „sarajevský“.² Tvoří jej dekorace domácí, rakouské. Jde o vyznamenání, která František Ferdinand nosil na hrudi až do posledních chvil svého života, vyznamenání, která byla po vraždě v Sarajevu snata z jeho zakrvácené uniformy, a ještě se stopami arcivévodovy krve předána osiřelým dětem. Těm ale bylo nakonec zakázáno si tuto rodinnou památku z Konopiště odvézt.

Pro druhý, rozsáhlejší soubor jsme zvolili název „estenský“,³ pod nímž jej ve svém drobném článku před více než půlstoletím uvedl do odborné literatury Václav Měříčka ml.⁴ Jde o poněkud nesourodý, torzovitý, avšak v řadě ohledů unikátní konvolut obsahující jak dekorace Františkem Ferdinandem zděděné po předcích, tak část jeho početných vyznamenání zahraničních. Zatímco dekorace sarajevského souboru odrážejí především skutečnost, že František Ferdinand byl rakouským arcivévodou a duší i tělem důstojníkem připravujícím se k převzetí vrchního velení císařské armády, část souboru estenského jej ukazuje jako následníka trůnu, budoucího panovníka jedné z nejdůležitějších evropských velmocí své doby, nejvýše postaveného arcivévodu stojícího v posloupnosti habsbursko-lotrinského rodu hned za císařem.

¹ Oficiálně užívaný termín „vyvlastnění“ je v tomto případě podobně eufemistický jako další terminologické výdobytky 20. století označující vyhnání z domova za odsun a krádež po generaci budovaného majetku za znárodnění.

² Oddělení starších českých dějin Historického muzea NM, inv. č. H2-68950–68959.

³ Numismatické oddělení Historického muzea NM, předměty v intervalu mezi inv. č. H5-15601 a 15657. Vzhledem k automatickému převzetí konopištské evidence, která zahrnovala i předměty do muzea nepředané, jde o nesouvislou řadu (viz též další text).

⁴ MĚŘIČKA ML. 1968.

Obr. 11. Součásti erbu Františka Ferdinanda d'Este (z doby před r. 1896) na nádvoří zámku Konopiště jsou schematicky znázorněné kolany obou jeho nejvyšších rakouských řádů – Řádu zlatého rouna a Řádu svatého Štěpána. Foto M. Lutovský.

Vedle jedenácti domácích, rakousko-uherských řádů a vyznamenání byl František Ferdinand za svůj život dekorován téměř padesáti vyznamenáními asi tři desítek státních celků, císařství, království, knížectví i vévodství. Z tohoto počtu se jich sice v našich veřejných sbírkách dochovala jen menší část, avšak spolu s dalšími zhruba třemi desítkami dekorací Františkem Ferdinandem zděděných tak před sebou máme poměrně zásadní průřez nejvyššími řády nejen evropských monarchií. Některé dekorace byly v souladu s příslušnými stanovami po arcivévodově smrti patrně vráceny do řádových kapitul či kanceláří, přestože tomu překotný vývoj ústící záhy po sarajevském atentátu v bezprecedentní válečný konflikt právě nepřál. Podobnou situaci lze hledat v osudu rozsáhlé kolekce nositelných dekorací Františka Josefa I., z nichž část byla vrácena několik měsíců po císařově smrti, v průběhu jara 1917, španělský řád Karla III. dokonce údajně až v roce 1919. Nutno ale podotknout, že řády se v průběhu Velké války vracely spíše spřáteleným státům a spojencům, především do německých zemí – ve Vídni tak mimo jiné zůstala císařova francouzská Čestná legie i všechny britské řády. Část dekorací ovšem nebylo už ani komu vracet – ať již to byly carské řády, řády srbské udělené před tamějším převratem a nástupem dynastie Karadžordževićů na trůn, případně řády portugalské udělené ještě před pádem monarchie v Portugalsku v roce 1910. Německá království, vévodství a knížectví se sice do jisté míry rozpustila v hohenzollernském Německu, ale určitá forma kontinuity zůstala až do roku 1918 zachována.⁵

Otázka vrácení řádů Františka Ferdinanda je poměrně složitá, stejně jako byla složitá celá situace po sarajevské vraždě. Rukou srbského atentátníka zemřeli arcivévoda i jeho choť, o vrácení se nemohla postarat pozůstalá rodina zahrnující už jen tři nezletilé děti, ani následníková kancelář, rozpuštěná záhy po atentátu. Přesto k vrácení řádů patrně došlo a do řádových kanceláří se vrátily téměř všechny řády německých zemí, ale i Dánska či Švédska. Lze tak usuzovat ze stavu zaznamenaného ve dvacátých letech, tedy po „vyvlastnění“ Hohenbergů, v tzv. černé knize mobiliárního majetku fondu Konopiště, kde tyto dekorace již zapsány ne-

⁵ Soupis řádů císaře Františka Josefa I. v počtu 110 položek i s údaji o vrácení, sestavený komorníkem Eugenem Ketterlem, viz JEDLIČKA 1996. K vrácení insignií obecně též GRAUS 2017, 482–486.

Obr. 12. Zámek Konopiště.
Foto M. Lutovský.

byly.⁶ V souboru naopak zůstaly nejvyšší britské řády, včetně kompletních insignií Nejvznešenějšího řádu podvazku, které by za normálních okolností jistě skončily v sídle řádu, tedy kapli sv. Jiří na královském hradě Windsoru; to, že se z nich nakonec dochovala pouze řádová hvězda, způsobila lidská chamtivost až mnohem později. Také ostatní řády jsou dnes torzovité, chybějí kolany, často i klenoty,⁷ lze se setkat i s výrazným poškozením – to vše dokládá, jak komplikovaná a složitá byla cesta těchto skvostných dekorací do muzejních sbírek.

Významnou součástí estenského souboru jsou také vyznamenání polního maršála arcivévody Ferdinanda Karla Josefa Rakouského-Este (1781–1850), jednoho z adoptivních předků Františka Ferdinanda, především ale řády náležející jeho otci, arcivévodovi Karlu Ludvíkovi (1833–1896).⁸ I jim je v této knize věnována náležitá pozornost – v řadě případů nejsme schopni zcela jednoznačně odlišit, zda konkrétní dekorace patřila otci, či synovi, oba byli totiž nositeli z velké části shodných řádů a vyznamenání. Určitou možnost identifikace poskytují dvojí evidenční čísla na etujích, ani tady ale naprostou jistotu nemáme.⁹

⁶ Jde o zásadní pramen hojně využívaný v následujícím textu. Vzhledem k tomu, že nám nebyly poskytnuty podrobnější údaje, nejsme schopni tento důležitý pramen adekvátně ocitovat, k dispozici jsme měli pouze naskenované konkrétní strany (47–51). Dík v tomto ohledu náleží Věře Tenčlové z Národního památkového ústavu.

⁷ Vysvětlení nejspíš spočívá v tom, že na rozdíl od stříbrných hvězd jsou řádové řetězy a klenoty většinou zhotoveny ze zlata.

⁸ K představitelům arcidomu zmiňovaným v této knize lze základní údaje nalézt v díle B. Hamannové (HAMANNOVÁ 1996).

⁹ Všechny předměty estenského souboru jsou označeny pětimístnými inventárními čísly, na etujích napsanými nepříliš úhledně bílou tuší. Tato čísla, vztahující se k soupisu vyvlastněného konopištského mobiliárního majetku z dvacátých let, tedy tzv. černé knize, byla po převzetí dekorací do muzejních sbírek začleněna do systému inventárních čísel numismatického oddělení NM, a v současné evidenci jim je proto předřazeno označení H5. Na některých etujích se ale navíc nacházejí nálepky s úhledně vytištěnými trojmístnými čísly, představující patrně původní evidenci zámeckých sbírek, zhotovovanou od přelomu 19. a 20. století. Bohužel, evidenční knihy a seznamy konopištských sbírek nejsou badatelské veřejnosti přístupné, nevíme tedy ani, nakolik se tyto staré inventáře dochovaly. A tak se lze pouze s jistou dávkou pravděpodobnosti domnívat, že dekorace

Obr. 13. Rodina Františka Ferdinanda v roce 1910.

Cesty, jimiž se sarajevský a estenský soubor dostaly do muzejních sbírek, jsou také jistou formou svědectví, v pořadí vlastně třetím příběhem. V dalších kapitolách mu již nebude věnována pozornost, s osobou následníka trůnu ani s historií jeho dekorování přímo nesouvisí; je však třeba konstatovat, že jde o příběh ostudný, na jehož počátku stálo bezpráví. Potomci Františka Ferdinanda byli sice vynucenou renunciační přísahou svého otce, spjatou s uzavřením nerovnorodého sňatku s Žofí hraběnkou Chotkovou, vyloučeni ještě před svým narozením z následnictví trůnu i z veškerých výhod náležejících příslušníkům habsbursko-lotrinského arcidomu, úřadům nově vzniklé Československé republiky to ale nebránilo v absurdním rozhodnutí označit je za Habsburky a zabavit jim veškeré dědictví po rodičích. A slovo „veškeré“ je tu namístě: devatenáctiletá Žofie a její dva mladší bratři Maxmilián a Ernst Hohenbergové si nesměli v roce 1919 vzít z rodného Konopiště nejen žádné cennosti, ale ani žádnou památku po rodičích, jedinou fotografii.¹⁰ Dnešní návštěvník konopištských zámeckých interiérů, obdivující rozmanitost a bohatství dochovaného inventáře, a to včetně hraček či osobní korespondence, by to měl mít na paměti. Narychlo, pokud možno v noci či brzo ráno sbalený majetek vměstnaný do jednoho kufru a omezený vahou několika kilogramů se ostatně stal symbolem násilnosti

a bezpráví 20. století, který se do dějin našeho koutu střední Evropy ještě v různých modifikacích několikrát vrátil jako nelitostný bumerang.

Snad je na tomto místě vhodné připomenout slova historika Josefa Pekaře, kterého mimo jiné právě nespravedlnost vůči dětem „zavražděného arciknížete“, které „členy panující rodiny rakousko-uherské nikdy nebyly“, přiměla napsat zásadní pojednání o omylech poválečné konfiskace pozemkového majetku české šlechty: „Chce snad republika trestati otce v dětech jeho? Úmysl takový snášel by se ovšem špatně se zásadami humanity, práva, slušnosti nebo noblessy. ... Veřejnost, jež se žíví tak ráda klepem, šířícím se z okolí vysoko postavených osobností, všímá si a zveličuje raději stránky stinné a na nich především či spíše na nich výhradně buduje svůj osud. Co jsme toho (pravdivého i vymyšleného) tak rozličně slyšeli již před válkou a po převratu četli o ‚Konopišti‘! Je nesporné, že v tom bylo mnoho fakt a dat, jež obraz ‚Konopiště‘ činily z míry nesympatickým. Ale přitom se zapomínalo velmi jednostranně, že František Ferdinand byl snad prvý arcikníže rakouský, kterému se opravdu zalíbilo

označené trojmístným číslem mohly nejspíše patřit Karlu Ludvíkovi. Po jeho smrti šlo už o rodinné památky a v podstatě sbírkové předměty – na rozdíl od tehdy stále užívaných řádů Františka Ferdinanda. Indicií pro toto vysvětlení může být mj. porovnání dvou Řádů rumunské hvězdy, které v časovém odstupu 11 let obdrželi oba arcivévodové: starší, vyrobený v Bukurešti, má na etuji nálepkou s trojmístným číslem, mladší, zhotovený v berlínských dílnách, ji postrádá. Nálepkou jsou ostatně označeny dekorace, kterými byl dekorován pouze Karel Ludvík (např. Řád Jižního kříže, Řád Pia IX., Řád Takova, Řád věže a meče), naopak ji postrádají řády jednoznačně náležející Františku Ferdinandovi (např. Řád Božího hrobu, Řád chryzantémy, Řád Karla I.).

¹⁰ O poválečných osudech potomků Františka Ferdinanda LONGO 2020, 103n.

v české zemi, který se tu zakoupil a vybudoval nový majetek svůj v sídlo po nejedné stránce knížecí, že on, dědic jedné z největších a nejstarších monarchií evropských, vzal si, překonav úsilný odpor rodiny, tradice a snad i povinnosti, za choť chudou comtessu ze staré české rodiny, že dal děti vyučiti česky, že byl přátelsky oddán jednomu z dobře českých šlechticů, kn. Karlu ze Schwarzenberka, že těžce nesl maďarské násilí proti národnostem a byl odhodlán v tom způsobiti nápravu, že vůbec chtěl odstranit neštěstí dualismu a dáti se korunovat i v Čechách králem a založit Rakousko jako silný stát na základě autonomistickém... Jisto je, že úmysly Františka Ferdinanda vůči národu našemu a vůči české budoucnosti nebyly naprosto takové povahy, aby osvozený národ byl jakkoli oprávněn ozebračiti z trestu za ně děti jeho. Aby jim nedovolil, aby si ze zámku, jenž byl jejich dědictvím, vzaly na památku po rodičích nejmenší drobnost, jedinou fotografii...¹¹

Osudy konopištských sbírek v dobách dějinných turbulencí 20. století by samy o sobě vydaly na samostatnou knihu. Zámecký mobiliář byl postupně ochuzován už od roku 1926, kdy Ministerstvo zemědělství jako správce Konopiště vybavovalo zdejší inventářem různé resortní instituce.¹² Řádů se pak zásadní opatření dotklo v roce 1928. Na základě dohody mezi resorty zahraničí a zemědělství, v níž bylo poukázáno na nedostatečné uložení a ochranu řádů „bývalého“ arcivévody Františka Ferdinanda na Konopišti, převzali dekorace v počtu 57 položek 22. října 1928 pracovníci Ministerstva zahraničních věcí a převezli je do Černínského paláce.¹³ Řády a vyznamenání byly předány v kompletním, neporušeném stavu, včetně řádových řetězů (pokud je soubor velkokřížů zahrnoval). Stručný popis všech těchto dekorací obsahuje již zmiňovaná tzv. černá kniha mobiliárního fondu Konopiště. Položky jsou v ní škrtnuty, s tím, že se předměty po předání na ministerstvo odepisují.¹⁴ Pokus o ochranu těchto mnohdy na našem území unikátních řádů nebyl ovšem zcela úspěšný. Ačkoli se tím soubor vyhnul nacistickému drancování konopištských sbírek,¹⁵ částečného rozkradení uchráněn nebyl. Porovnání stavu celého souboru tak, jak byl v roce 1928 předán z Konopiště Ministerstvu zahraničních věcí (a tam naposled ještě v roce 1938 kompletně zrevidován¹⁶),

¹¹ PEKAŘ 1923, 63–66.

¹² K poválečným přesunům vybavení konopištských interiérů MARTINCOVÁ – FRÍDL 1999.

¹³ Konvolut písemností v podobě předávacího protokolu, zápisů z několika revizí a přesunů v rámci Ministerstva zahraničních věcí obsahuje fond I. sekce – Prezidium 1918–1939, odd. I/5, Archivní věci, karton 6 v archivu MZV. Jeho pracovníkům náleží dík za vstřícné jednání a vyhledání materiálů.

¹⁴ Odevzdáno min. zahraničí č. j. 22.346-VIII E-1939 ze dne 19. dubna 1939, č. j. řed. 8.597-IV.39, č. j. zprávy 1175/39, a proto předměty pod pol. 15.601 až 15.657 se odepisují. Mj. Žaba 10. V. 39 (tzv. černá kniha mobiliárního fondu Konopiště, s. 47). Datování zápisu až k roku 1939 patrně souvisí s chystaným zrušením Ministerstva zahraničních věcí v květnu t. r. a snahou o uzavření dosavadních majetkových přesunů.

¹⁵ Podrobně KOKOŠKA 1988.

¹⁶ Poslední úplná revize celého souboru proběhla – alespoň podle dochovaných dokumentů – v roce 1938: Dne 15. března 1938 dopoledne byla provedena revize řádů ze zámku Konopiště, převzatých 22. října 1928 do úschovy ministerstva zahraničních věcí a uložených v archivu MZV. Přítomni byli: Odb. rada Dr. K. Kazbunda, min. komisař Dr. B. Matouš a odbor. rada Dr. Miloš Krupka. Při té příležitosti nahlédl do tohoto materiálu Dr. Karel Schwarzenberg, uvedený do oddělení I/5 Drem Milošem Krupkou z diplomatického protokolu. Potvrzení. Obsah všech osmi kartonů, obsahujících řády ze zámku Konopiště, byl za přítomnosti podepsaných dne 15. března 1938 přezkoušen a shledán úplně shodným se seznamem těchto řádů, připojeným k zápisu ze dne 22. října 1928 /ad 40.926/ I-4 1929/, i se záznamem pořízeným u příležitosti poslední revize dne 7. prosince 1935 ve spise č. j. 112.025/I-5 ex 1933. Řády byly ve stejném pořádku uloženy do původních kartonů, znova zapečetěny a pečeti podpisy ověřeny. V Praze dne 15. března 1938. (podepsáni: Krupka, Kazbunda, Matouš). Archiv MZV I/5 38.596/38. Rok 1938 lze tedy považovat za poslední rok, kdy byl soubor ještě jednoznačně kompletní.